

İSLAM VE KİTAP-I MUKASDDESE AİT OLMAYAN RUHANİLİK*

Çev.İsmail KÖKSAL **

TAKDİM

Son ve alemşümül bir din olan İslam'ın her hükmünün, her kavramının, her anlayışının iyi bilinmesi lazımdır. Ayrıca bütün dünyaya iyi tebliğ edilmelidir. Bunun içinde temel ve tek kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in iyi bilinmesi lazımdır. Mevcut bilgilerle yetinmeyerek, İslam'ın her asra, her devre hitap etme özelliğini hatırlayarak tekrar tekrar çalışmalara girmekte fayda vardır. İlim ve tekniğin ilerlediği, haberleşmenin arttığı bir devirde İslami kültürün mahalli kalmasından ziyade, dünyadaki gelişmeleri takip etmek de kaçınılmaz bir gerçektir. Bu düşünceyle, ilim hayatına bir katkı olsun diye bu makaleyi tercüme ettim.

Bu makale, 21-26 Nisan 1986'da Tunusian Colloquim'da Profesör Saad Gharb tarafından Arapça olarak ve konferans mahiyetinde takdim edilmiştir. Michael L. Fitzgerald tarafından İngilizceye tercüme edilerek 1988'de "İslamo Christiana" dergisinde 50.-70. sayfalar arası yayınlanmıştır. Tercüme ettiğim makale, bu İngilizce metnin tercümesidir.

Tercüme de dipnotlar aynen muhafaza edilmiştir. Yabancı eserler ise orijinal isimleriyle bırakılmıştır. Kısaltmalara Türkçe karşılıklarıyla yer verilip, ara bilgilerin de tercümesi yapılmıştır.

* Bu makale, Prof. Sa'd Gurab'ın Tunus'ta "el-İslam ve'r -Ruhaniyati Ğayri'l- kitabıya isimli veridiği konferansın (21-26 Nisan 1986) İngilizce'ye Michael L.Fitzgerald tarafından tercümesinden Türkçeye aktarılmıştır. IV Rencontre Islamo-Chretienne'de yayınlanıp 1988'de Tunus Üniv. Matbaasında basılmıştır(s.81-104) tarafımızdan ise bir giriş ve değerlendirme ilave edilmiştir.

Sa'd Gurab 1940 yılında Tunus'da doğdu. Lisans Eğitimini Tunus Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde edebiyat alanında yaptı. Diplomasını ise Lyon'dan aldı. 1970'de Ömer Sakani (ö.717/1319)'nin en önemli eserlerinin tahkiki baskısını yaparak Yüksek Lisans derecesi aldı. "İbn Arafе ve 8.(14 H.) asırdaki Kuzey Afrika'daki Malikilik" isimli teziyle 1984 yılında Paris'te doktor oldu. Tunus Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde hocalık ve dekanlık yaptı. Aynı zamanda Müslüman-Hristiyan kongrelerine katıldı. Şu anda vefat etmiştir.

** Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

MECUSİLİK VEYA ZERDÜŞLÜK

İran dinleri arasında tek tanrı inancına yer vermesi bakımından en dikkat çekicisi Zerdüşlüktür. Bu din adının kurucusu olan Zerdüş'ten alır. Bu dine dayandığı tek tanrı Ahura Mazda'ya nisbeten "Mazdeizm" de denir.

Zerdüş'te göre alemde mücadele eden iyilik ve kötülük diye adlandırılan iki asli ruh vardır. Ahura Mazda'nın bu iki ruhla alakasını pek iyi bilmesek de, iyilikle beraber olduğu anlaşılmaktadır. İnsanoğlu bu iki ruhdan birisini seçmeye mecburdur. Bu seçim onun kaderini belirleyecektir.

Zerdüş'tün ölümden sonra muhakeme ile ilgili telkinleri de vardır. Ahura Mazda'ya göre inananların ruhu öldükten sonra muhakeme edilecektir. İnsanın bu dünyadaki iyilikten ve kötülükten yana olma keyfiyetiyle muhakeme sonuç verecektir ve kişi cennet veya cehenneme gidecektir. Kendinden sonra 3000.yılında kötülükleri temsil eden Ehrimen'in gücü zeval bulacak ve hakikat, adalet ülkesi kurulacaktır. Böylece itaat ruhu zafere ulaşacaktır.

Zerdüş'tün telkinlerine göre, insan kötülükten etkilenir ve fazilet iyiliğin nihai galebesini temin eder. Doğru yaşama, ahlaki emirlere uyma esastır. Ahlaki emirler; iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş diye özetlenir.

Zerdüş'tün telkinleri gittikçe artarak İran kabileleri içinde yayılırken, diğer inanç şekillerinden etkilenip değiştiği gibi, onları da aynı zamanda etkiliyordu. Sonradan bu dinin rahipleri ateşi kendilerine sembol edindiler. Ateş, dini temizliğin sembolüydü.

Sasani İmparatorluğu zamanla müslümanlar tarafından ortadan kaldırılmasına rağmen bu dini tamamen ortadan kaldıramadı. Mecusi geleneği kendisini korumakla beraber, gitgide azalmaktan da kendini kurtaramadı.

SABİİLER:

Sabiiler Mense'lerin ne olduğu üzerinde ihtilaf edilmiştir. Onları Hz. Nuh'a , Şit'e İbrahim'e ulaştıranlar olduğu gibi yine onları kitabelerden olan Yahudi ve Hıristiyanlığa da intisap ettirenler vardır. Hakikat ise onların çok eski bir dine sahip olmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'den anlaşıldığına göre onlar hususi dinleri olan bir cemaattir.¹

Sabiilerin Hz. Adem, İdris, Şit , Yahya gibi zatları peygamber addettikleri bilinmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Sabiilik esas itibarıyla münzel olması mümkün, fakat zamanın geçmesiyle muhtelif dini, felsefi ve siyasi tesirler altında değişikliğe uğramış ve gizlilik iktisab etmiştir.

¹ Cerrahoğlu, İsmail, Kur'an-ı Kerim ve Sabiiler Ank.Ü.İlh.F.D. C.X. Ank. 1962 S.106-107.

Kur'an'da bahsedilen Sabiilerin Harran sabileri olduğu zannedilmektedir. Meleklerle ibadet ettikleri, yıldızlara taptukları da ileri sürülmektedir. Akide-leri hakkındaki bilgiler ise genelde farklıdır.

İbrahim A.S.'ın Sümer ülkesinde, Babil'de onlara mücadele etmesi, bu dinin ilk defa Sümer ülkesinde, Babil'de ortaya çıkmış olabileceğini gösterir. Ancak o dönemde Harran'daki inançla Ur'daki inanç arasında bir farkın olmadığını tesbit edilmesi, Harran'da bu inancın olduğuna işaretler. İbrahim'in kendileri ile mücadele ettiği Sabiilerin namaz kılmaları, oruç tutmaları, Kabe'ye yönelmeleri, kurban kesmeleri, Hesap ve Ahiret İnancına sahip olmaları, ellerinde Adem peygamber nazil olduğunu iddia ettikleri EL-KİNZA adlı bir kitaplarının olması, Irak Mandeianlerinin Yahya olmak üzere birçok peygambere inandıklarını söylemesi yeni doğan çocukların, cünüplerin ve yeni evlilerin yıkanmaları sabiiliğin İlahi bir dinden kaynaklandığı fikrini teyid eder ² başta sahip oldukları Kadir-i Mutlak nezdinde şefaathçi koyma inançları, sonra melekler olarak düşünülmesi, sonradan da güneş, ay, yıldızlar... bunların putları şekline gelmiştir. ³

İSLAM VE KİTAB-I MUKADDESE AİT OLMAYAN MANEVİLİK

Kitab-ı Mukaddese ait olmayan dinlere islam'ın bakışımı, araştırmamın I. bölümü; Sabiileri ve Mecusileri (diğer ismiyle zerdüşleri) içerir. Hicri tarihin ilk yıllarının tefsircileri ve tarihçileri tarafından hazırlanmış mumatlar o farklı grupların arasını tefrik edip, onların nerede bulduklarının gösterir. Tam tesbit etmek mümkün değilse de şu ortaya çıkar: Harran

Sabiileri ve diğer aynı isimle irtibatlı olanlar, ehli kitap ve müslümanlar da yaygın tek tanrıcılıkla, hem Allah'a hem Şeytan'a inanmayı gerektiren Manichean dualizmi arasında bir yeri işgal ettiği kabul edilen Mecusilerdir. Aslında onlar en son söylenen kategoriye benzetilmektedir. Ve cizye ödemeye mecbur edilen korunmuş insanlar (zimmi) statüsü verilmiştir. I. bölüm, İslam'da musamaha üzerine bazı kınamalarla ve bütün dinler için, hatta çağdaş ideolijiler için açıklığa olan ihtiyaçları biter.

Belki bu çalışmanın hemen başında söylemek faydalı olacaktır. birkaç ay öncesinde

"Spiritualitty a neccesity of our times " konferansını işitene kadar, "Islam and non-christian Sprituality" hakkında konuşmak hiç hatırıma gelmemiştir.

Genel bir cihetle dinle irtibatım olsa da ben bu sahada uzman değilim. Ancak bana görünen o ki, bu sahada özgünlüğün ve yaratıcılığın da bir derecesi

² Kuzgun, Şaban , Hz. İbrahim ve Hanifilik. Seda Yay. S.107-108.

³ a.g.e .s.108

vardır. "manevi hayat kavramı ve onun dinle ilişkisi" bu konunun bölümlerinden birisinin mevzuunu aydınlatılabildi.

"Gayr-kitabi manevilik " tabiriyle, İslam ve en iyi bilinen iki kitap dininin dışındaki dinler kastediliyor. O iki kitap dışındaki dinler kastediliyor. O iki din Hıristiyanlık ve Mecusiliktir. Eski (Milel ve Nihal tarzındaki) kitaplar bazen aynı terimi kullanarak manevi akımlardan bahsetmiştir.⁴ Bu çalışmada ben iki manevi yaklaşıma karşı Müslümanların ve İslam'ın tavrının kısa bir araştırmasına kendimi hasretmeyi uygun gördüm (tercih ettim). Bu yaklaşımlar Sabiiler ile Mecusilerinkisidir. Gerçekten Araplarla onlar arasındaki ilk ilişkiler sınırlı olmasına rağmen, Kur'an'da bu grupların her iki ilişkileri sınırlı olmasına rağmen, kuranda bu grupların her ikisinde de işaret edilir. Bununla beraber zaman ilerleyince münasebitler yükselmiştir. Hadislerin sebep olduğu sonraki durumlara hiç dikkat etmeksizin, bu iki dinle Müslümanların alışverişini dikkatle gözden geçirmeye, peygambere ait bazı hadislerle ve Kuran'la başlamaya karar verdim.

Şunu söylemek doğru olsa gerek; Arap alimleri bu mesele hususunda zikretmeye değer hiçbir ilgi göstermemişlerdir. Diğer taraftan son yıllarda son yıllarda Batılı alimler tarafından bir miktar alakada gösterildiğini söyleyebiliriz. Mesela Guy Monnot bunlardan biridir. Gayri kitabı dinler⁵ mevzuunda onun istatistiksel çalışmasına Müslümanların telifleri yanında özellikle ehemmiyet veriyorum ve yine İbn Abdî'l-Cebbar ve seleflerine özel bir referansla beraber, onun İslam mütefekkirleri ve İran dinleri üzerinde olan tezine yer veriyorum.⁶

İSLAM'DAN ÖNCE MECUSİLERLE ARAP İLİŞKİLERİ

İslam'dan önce Mecusilerle Arap ilişkileri hakkında çok şey bilmiyoruz. Bununla beraber az miktarda bir bilgi zikredebiliriz.⁷

Hira'nın Lakmid Arapları boyunca Sasanilerle sıkı irtibata sahiptiler. Bu araplar ekseriyetle hıristiyanlardı. Bu durum Münzir henadanını fırsat oldukça Bizanslılara karşı İran'la birleşmeye götürdü. Bundan dolayı Nuşirevan İran adına Arap yarımadası üzerindeki hakimiyetinin icrası hakkını III. Münzir'e havale etti. İran hükümdarı tarafından tayin edilen Fayyi Arap kabilesinin idaresi 638 yılında Halid b. Velid tarafından kurtarılmaya kadar doğrudan İran yönetimine geçti.⁸

⁴ Krş. Şehristani-Milel ve Nihal. (ed: A.H. 1347) Madhab Ashabal -Ruhanıyyet kısım: s.2/76

⁵ Guy Monnot "Les écrits Musulmans sur les religions non-bibliques." Mideo'12.de (1974) ss: 13-48. "islam and religions"da yayınlandı. Maissonneuve at Larose. Paris. 1986 ss. 39-82.

⁶ Penseurs musulmans at religions İraniennes (Abd al-Gabbar et ses devanciers). Vrin. Paris 1974.

⁷ Guy Monnot maddesine bak. Penseurs ss: 88-91. İslam at religions ss:194-195 Eİ²Mad. Lahmids (İrfan şahid.) mad: al-Hira (İrfan Şahid).

⁸ Krş.EI² Mad. Lakhmeds s.834.

Yine şu da bilinen bir gerçektir ki, memleketi Habeşistanlılar tarafından işgal edilen Seyf b. Diyezân'ın yardım istediği Nuşirevan'ın saltanatı esnasında 572'de özellikle Yemen olmak üzere Arabistan'ın güney bölümünü İranlılar işgal etti. Sonra Seyf 574'de öldürüldü. Bu tarih İranlıların Yemenin kontrolünü terk ettikleri zamana yakın değildir. Onlar orada Allah Resulü'nün hayatta olduğu esnada İslamı kabul eden Hükümdar Bazan'ı bıraktılar daha sonra Yemen'de doğmuş olan ⁹İranlılara "El-Ebna" (oğullar) ismi verildi.

Sasani devri boyunca Azd Uman'ın çoğunun Mecusi olduğunu teyid eden raporlar vardır.¹⁰ İbn-i Kuteybe kaydeder: Mecusilik Beni Temim içinde bulundu, bunlar arasında Zürara b. Adas et-Temimi ve oğlu Hacib B. Zurara vardı. Kızıyla evlendi ¹¹ sonra bundan pişman oldu. İyi bilinir ki kız evlatla evlilik özellikle Zerdüştlük takipçileri arasında yaygındı. Makdisi 355/966 yıllarına dair eserde yine Zerdüştlüğün ve mecusiliğin beni Temim içinde mevcut olduğunu kaydeder.¹²

ALLAH'IN PEYGAMBERİ VE MECUSİLER

Şu bir gerçektir ki Allah resulü mecusilik hakkında bir miktar bilgiye sahipti. Onun peygamberlik misyonunda önce yaptığı seyahatler mecusilerin belirli karakteristiklerini öğretmiş olması yanında yakın akrabalarından biri Selman-ı Farisi'dir. O İsfahan Mecusilerinin liderlerinden biriydi. O Hristiyan oldu. Daha sonra ise İslam'a girdi. Allah Resulü iyi bilinen sözlerinin beyan ederken onu manen evlat edinmiştir. "Sen ehli beyte aitsin" ¹³ Bilindiği gibi Araplarla İranlıların uzlaşmasında ve yine daha sonra İranlıların Şiiliği kabullenmesinde müşevvik önemli bir tesire sahipti. Selman-ı Farisi'nin başlangıçtan beri Ali b. Ebi Talibe olan muhabbeti iyi fark ediliyordu. O kadar fazla bir muhabbet ki, O, sık sık ilk Şiilerden biri sayılmıştı.¹⁴

Mecusilere dair az miktardaki öğretiler hadislerde mevcuttur. Az önce geçerken işaret edildiği gibi iki kitabı dine benzetilmiştir. Hadiste kişi İslam fitratına göre doğar. Onu Hristiyan, Yahudi ve Mecusi yapan ana babasıdır" denir.¹⁵

⁹ Krş. EI² Mad. Al-Abra (K. V. Zettersten).

¹⁰ Krş. A. Hourani Arab Seafaring Prisseton 1951, Guy Monnot tarafından nakledilmiştir. Pensours s. 89.

¹¹ Al-Maarif ed: Darul -Mearif. Mısır. 1969.s. 621. Ged Cairra 1352/1934 s. 266 İbn-i Rustah (d. 290-903) yine bu metni "Kitapül -Alak an nafise "sinde alır. Ed: Leidden 1892. S.217. Yine Nisvan'ul Himyeri (d.573-1178) El-Hur-ul ayn'da alır. Ed: cairo A.H.1367. s. 136.

¹² El-Bedu Ve't tarih ed: C. Huard. 4.s:31.

¹³ Krş: H. Corbin, En İslam İraniyen, aspectsspirituels philosophiques Galimord, Paris, 1972

¹⁴ Örnek için bak. Nevbahti, Fırak'üş-Şia. Ed: Ritter, İst. 1931, s.1.

¹⁵ Buhari, Müslim ve İbn-i Hanbel tarafından kaydedilmiştir.

Şu söz sık sık Allah Rasulüne atfedilir. "bu ümmetin Mecusileri Kaderilerdir."¹⁶ "Yalnızca iyinin kaynağı Allah'tır. Kötülük insanındır." "Kişi sahip olduğu fiillerin yaratıcısıdır." Doktrinlerinden dolayı onlara karşı hücum da tekrarlanmıştır. Onlar kötülük tanrısı ve iyilik tanrısı olmak üzere iki tanrının mevcudiyeti öğretisine göre, Mutezililerin Mecusilere benzeme intibakını vermek istemektedirler. Bu hadis herhalde mezhepler arasındaki münakaşalar sebebiyle uydurulmuştur. O kaynağını bu mevzu üzerinde bir şeye işaret eden birkaç hadise borçlu olmalı. Bu hadisler şunlardır: "Bu ümmetin mecusileri Allah'ın iradesini inkar eder."¹⁷ ve "Benim ümmetimin Mecusileri kader yok diyenlerdir."¹⁸

Muvatta'da hukukçuların mecusiler hususunda müsait hükmü çıkarmak için itimat edecekleri meşhur hadis şudur: "Mecusilere, Ehl-i Kitaba davrandığınız gibi davranın."¹⁹

İbn-i Hişam'ın Siyre'sinde beyan edilir ki; Allah Resulü etlerini yemeksizin ve kadınları ile evlendirmeksizin Mecusilerden cizye toplamak için Bahreyn'e elçisini göndermiştir.²⁰ Burada bir miktar farkla beraber, Ehli Kitapla benzerlik vardır. Bu da özellikle Ehli Kitap kadınlarla mümkün olan fakat mecusi kadınlarla mümkün olmayan evlilik hususundadır. Hadiste daha uzak bir imada bulunur. "Allah Resulüne mecusilerin yemek kapları hakkında soruldu."²¹ diye.

MECUSİLER VE KUR'AN

Mecusilere açık bir işaret Kuran'da yalnız bir yerde geçer: "Muhakkak kıyamet günü iman edenler, Yahudiler, Sabiiler Mecusiler ve putperestler arasını ayıracaktır. Muhakkak Allah her şey üzerine şahittir."²² Bu ayetin tefsirinin istikametinde müfessirler, mecusiler konusunda kesin işaretler verirler. Ayet kendi başına muğlaklıktan hali olmadığı için, işaret ettiğimiz hadislerin bir kısmından yardım almak yoluyla müfessirler, Mecusilerin haline mutabık olması gereken hükmü ayetten çıkarmaya çalışmışlardır.

¹⁶ Canocial Collections'da bulunmayan fakat mezhep kitaplarında nakdedilen bir hadistir ki: bak.I. Goldziher, Introduction to Islamic Teologyand Lav. Princteon Universty press. Princeton University Press 1981, ss. 82-83 ve Arapça tercüme s.96.

¹⁷ Daha fazla detay için Hamid Abdülkadir'e bak. Zoroaster the sage the prophet of the ancient Iranians. His life mad: Zarathustra, mad: Manicheisme

¹⁸ İbn-i Mace'de kaydedilmiştir.

¹⁹ Darimi ve İbn-i Hanbel

²⁰ Bkz: İbn-i Naci, şerh ul Muvatta. ed: A.H. 1331, c.2ss. 172, 173 Belazuri, Futeh-ul Buldan ed: Rıdván, Cairo, 1350, 1392, ss.88, 91.

²¹ Tirmizi Journeying 11: Footstuffs. 7. bkz: Yahya el-Hassab the s. 106. bkz: Tahir b. Asur ss.74-75

²² Kuran-ı Kerim.2/17

Mecusiliği bazı zaman açıklamaya yardımcı olacak diğer ayetler şunlardır: "Hamd karanlığı ve aydınlığı tesis eden, yeri ve göğü yaratan Allah'adır."²³ Şemseddin Dimeski Nuhbetü'd-Dehr fi-Acaibi'l-Berri ve'l-Bahr²⁴ adlı çalışmasında bu ayette maniheistlere bir işaretin bulunduğunu söylemiştir. İbn-i Mevsili, İbn-i Cevziyye'nin Şavaik Ale'l-Mürsele Ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla" adlı eserinin muhtasarında aynısını göstermiştir. O dünyanın aydınlık ve karanlık olmak üzere iki ışığa sahip olduğunu iddia eden bütün mecusilerin şirk doktrinlerinin anlamsızlığını gözler önüne serdiğini söylemektedir.²⁵

Yine bazı müfessirler şu ayetlerde mecusilerin görüşlerine imâlar bulmanın mümkün olduğuna işaret etmektedirler: "Allah göklerin ve yerin nurudur."²⁶ "Onlar Allah'a cin ortaklar isnad ettiler. Halbuki onları yaratan Allah'tır. Ve yine onlar, ona oğullar ve kızlar isnad ettiler. Şeref ve şan ona aittir."²⁷ "O, onların vasfettiklerinden yücedir."²⁸ "Onlar Allah'la cinler arasında ortaklık tesis ettiler. Cinler onların Allah huzurunda hazır olacaklarını bilir."²⁹

Kabul edilmeli ki, bu ayetlerden çıkarılan sonuçlar bir dereceye kadar zorlanmıştır. Mazdeizm ve Maniheizm mecusiliğin ayrı kollarıdır. Mecusilik hakkında önemli bir dağınıklık ve düzensizlik vardır.³⁰

Yukarıda özellikle aşikar dualizmden dolayı maniheizm için müslümanlar tarafından sahih bir çürütme vardır. Maniheizm'de iki daimi prensip ihtiva ediyor. Aydınlık ve karanlık³¹ Esas Mecusilik ve Zerdüştlüğe³² gelince; ışığın daimi olduğuna inanıyor. Halbuki karanlık kaynağın ışık olması şartına bağlıdır. Esasen Zerdüşlük Tevhide meyleden bir dindir. Bu nedenle onun tarafları ehli kitapla kıyaslanarak mütalaa edilmiştir. Onlardan cizye ödemeleri de kabul edilmiştir. Çünkü onlar esas olarak Mecusilikten çıktılar. Şiddet ise diğer sapmalar için infaz edildi. Mesala Bağdadı bir gün Zerdüşler gibi bilinen mecusiler sınıfına girince, onlardan cizye ödemelerini kabul etmek caiz değildir. Çünkü onlar esas Mecusilikten çıkmışlardı. Onlar Mecusilerin bütün haramlarını

²³ Kuran-ı Kerim 6/1

²⁴ Nuhbetü'd-dehr fi Acaibi'l-Berr ve'l-Bahr ed: Leipzig, s.15

²⁵ Muhtasaru'ş-Şevaik c.203

²⁶ Kuran-ı Kerim 24/35.

²⁷ Kuran-ı Kerim 6/100.

²⁸ Kuran-ı Kerim 6/100.

²⁹ Kuran-ı Kerim 37/158.

³⁰ Örnek için bak. İbn-i Hazım: Ef-Fisal ed H.1347.1.93. ve Şehristani'nin el Milal ve 'Nihal'inde 2/57-74.

³¹ 14.den yukarıya bak. Krş. yine Prof. Muh. Talbi ile nouveau sur Itizal en Ifriqiya "Revue Tunnienna de sciencas Sociaalles'dedir. 40'dan 43'e(1975)s.s. 45-85.

³² 14'den yukarıya bak.

caiz sayarlar. Mesela mülkiyeti ve malı parçalamanın hepsini yaparlar, kadınlarla diğer zevkler vs.³³

Özellikle Mehdi'nin devri (158-775/168-7850) devri arasında ve daha kesin olarak 782 senesinde başında mühlidlere muhalefet için tam yürürlükte olan esası da maniheistlere ve dualistlere karşı idi. Teknik isimler yazarların ekseriyesinin eserlerinde karşılaştırılırsa da onlarla ne kastedildiğini tam anlamayız, diye anlamdaş olarak kullanılır. Bu mutezililere karşı mücadelenin şartları içinde yukarıda zikrettiğimiz hadisle ortaya çıkan durumdur. "Kaderciler bu ümmetin Mecusileridir."

SABİİLER

Sabiiler üzerine soru kolayca görülebilir. Sabii terim olarak Kur'anda üç yerde zikredilmektedir. Tefsir arasında farklılıklar vardır.

Bu kelimenin kökleri sad ve be harfleridir. İslam'ın ilk döneminde Cahiliye devri dinini terk edenlere bu isim veriliyordu. Hz. Peygamber'in mucizeleriyle ortaya çıkmasından sonra bu kelime kullanılmıştır. Sahih-i Buhari'de "Bir bedevî kadın Hazreti Peygamberin çevresinde bulunduktan sonra, bu ifade "Sabii diye bahsedilen bir adam dedi" diye görülmektedir.³⁴

Hadis otoritelerinden el-Camidi naklediyor. Bir grup Mekke'li bir adamın etrafında toplanmıştı. Babasına bu kalabalığın nedenini sorduğunda babası "Bunlar Sabii etrafında toplanıyorlar." demişti, yaklaştık. Allah Resulü insanları inanmaya davet ediyordu.³⁵ Ömer B. Hattab Allah Resulüne Sabi demiştir. Müslüman olunca Kabe'nin duvarının kenarında olan topluluğa "O size sabii gibi geldi dediği nakledilmektedir.³⁶

Eski kullanışında sabi küçültücü manaya gelmekteydi. Sahih-Buhari'de "Onlar bize Müslüman olduk demeyi bilmiyorlardı, Sabii olduk diyorlardı." Şeklinde anlatılır.³⁷ Birisi Hz. Ömer'e "Sen bir Sabii mi oldun?" denilince "Valahi ben Müslüman oldum." demiştir.³⁸

Muhammed İzza Durura'nın görüşüne göre, Arapların İslamiyetten önce cahiliye dinini terk edip daha iyi bir din aramışlardı. Bir kısmı Yahudi, bir kısmı Hıristiyan bir kısmı da Hz. İbrahim'den kalan din üzerine Allah'a ibadet etmeye başladılar. Bence Kur'an-ı Kerim'deki sabii bu son kısmını oluşturmaktadır.

³³ Bağdadi, El-fark beyne'l Fırak.ed El, Kavseris.215 (ed. Abdalhamid s. 355 ed. Badr. s.347)

³⁴ Buhari ve İbn-i Hame'l'de kaydedilmiştir. Krş. Siret İbn-i Hişam c.1 s:366.

³⁵ Harit El-Bumidin'in yaydığı ifşa ettiği bir hadistir. Asad El-Gaba'da bulunmuştur. ed:Tehran A.H. 1342. Vol. 1 s.321.

³⁶ Krş. Siret-i İbn-i Hişam s.371.

³⁷ Buhari ve Nesci tarafından kaydedilmiştir.

³⁸ Buhari ve Müslim tarafından kaydedilmiştir.

Bu konuda ayrıntılı kesin bilgiler elimizde mevcut değildir. Ancak bildiğimiz bir şey varsa oda Hz Peygamberden evvel bu isme layık dini bir yolun mevcut olduğudur.³⁹

Kur'anda ki yerlerine göre Sabiiler üç grupta toplanır.

1-Muhakkak ki inananlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi iş işleyenlerin ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzölmeyecektir.⁴⁰

2-Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sabiler ve Hıristiyanlardan Allaha ve ahiret gününe inanan yararlı iş yapan kimselere korku yoktur. Onlar üzölmeyeceklerdir.⁴¹

3- Doğrusu inananlar ve Yahudiler, Sabiiler , Hıristiyan, Mecusiler, puta tapanlar arasında kıyamet günü Allah kesin hükmünü verecektir. Doğrusu Allah her şeye şahittir.⁴²

Tefsircilerin çoğu asırlar üzerinde tereddüt etmektedirler. 3. ayetteki gruplar arasına statü farkı olduğundan hem fikirdirler⁴³ İlk iki ayetteki korku yoktur. Üzüntü de yoktur."3.ayetteki manasıyla birleşince "Onlar emanetlerini Allah'a tevdi ettikçe" manası çıkmaktadır.

Tefsirlerdeki fark ve tereddütler ayetlerin yapılarından kaynaklanmaktadır. Vakıflar ve durma dereceleri yeni gelen cümle ile birleşince durumları manayı etkilemektedir. Zikredilen dini grupların birbiri ile bağılı olup olmadığı önemli mevzuudur. Cümlenin sonundaki hükme aday gösterilen acaba hangisidir. Sabiler mi, diğerleri mi, yoksa hepsi mi? Bu konuda daha pek çok problemle karşılaşölmüştür.

Bizi ilgilendiren tarafı bu ayetlerin tefsirlerinin bu grubu Sabiiler olduğü hususunda birleşmeleridir.⁴⁴ Bu mevzu kapalıdır. Açık değildir. Fakat tarih, coğrafya ve dinler tarihi ile desteklenmektedir. Bilgilerimizin zayıflığına rağmen

³⁹ Sabiun kelimesinin açıklamasında Adnan el -Hatib 'in izahında Muhammed İzza Duruna'nın görüşüne bak. El-Mu'cem el Vasit Mecelletül ma'lumati el, ili damacus 42.(1967) s.s 471-477.

⁴⁰ Kuranı Kerim 2/62.

⁴¹ Kuranı Kerim 5/69.

⁴² Kuranı Kerim 22/17

⁴³ Krş.: Dammen Mc. Dulitle Exe genital centication of the sabiun the muslim Morld'dedir. 72(1982)ss. 95-106 sabiilerle ilgili alınana görüşler: Abdülgabbar taberinin Camiul-beyan fi Tefsiril Kuran, Ebu Cafer Muhammed el-Tusi'nin et-Tıbyan fi Tefsiril Kuran, Zemahşerinin Keşşaf-Ebu'l Futuh Razinin tefsiri Ruhul Cinan ve Ruhul-Canan Ebu Ferec b. Cevzinin Zadü'l-masir fi Ulumi t-Tefsir, Fahreddin Razi'nin Tefsirül Kebir, İsmail b. Kesir'in Tefsiru'l-Kur'an'l-azim Mevlana Fethullah Kasani Minhacu's-sadikin fi-İlzami'l-Muhafifin, Muhammed Reşit Rıza'nın el-Menar'ında.

⁴⁴ Bkz. Şeyh Muhammed Tahir b. Aşur, et-Tahrir ve't-Tenvir c.1, s.s.509-519.

kesin olan bir şey varsa o da terimin iki grupta incelenmesidir. Kökleri ise coğrafi olarak farklı, dini inanış olarak ayırdır.⁴⁵

HARRAN SABİİLERİ

Onlar Harran bölgelerinde bulunan insanların en önemlileriydi.⁴⁶ Onların inançları yıldızlara tapmaktı. Şehristanî (548/1153) Şöyle ifade ediyor: "Onlar Sabilerden bir gruptur. Onlarda tapınmaya layık birçok yaratıcı vardır. Öz bakımından o ilkti, ölümsüzdü, zihinlerde pek çok formu vardı. Bunlar yori orhantestti."⁴⁷

Şu iyi biliniyordu ki; İbrahim (as)'ın kavmi yıldızlara tapıyordu. Kur'an'da bu açıkça gösteriliyor.⁴⁸

Belki de Harran Sabilerinin veya bu isimle daha sonra anılanların gerçek varlıklarına ait delilleri İbn-i Nedim'in (ö.385-995) fihristinde bulabiliriz. En önemli bilgiler ikinci bölümün 9. kısmında Harran Ch aldeans veya şimdiki ismiyle Sabilere ait ayinler tarafı bulunuyor.⁴⁹

Hıristiyan Ebu Yusuf İsa el-Kafi, Harraniler ekolünün görüşlerinin araştırılmasını kitabında bahsetmektedir ki⁵⁰ o da Sabii olarak biliniyordu.⁵¹

Halife Me'mun'un (ö.218/833) hayatının⁵² sonlarına doğru mudar arazi-sinde⁵³ Bizans topraklarına doğru akınlar yaptı. Bunun için seyahat etti. İnsanlar onu karşıladı ve ona dua ettiler. Onlar arasında Harranilerden bir grup da vardır. Giydikleri elbiselerin modeli Gaba idi.⁵⁴ Uzun saçlı ve kenarında çember vardı. Sabit büyük babası Kurra'nın uzun saçları gibi.⁵⁵ Me'mun onların elbisesini tanımlayarak "Siz hangi tebeanın insanlarısınız?" dedi.⁵⁶

⁴⁵ EI²de mad.el-Sabia. (Carrade vauux) ve Hurşit tarafından Arapça tercümesi c.14, s.s.89-92.

⁴⁶ Bkz. Mad. 41. Krş:EI2 Mad. Harran (Fehravari).

⁴⁷ El-Milel ve'n Nihal c.2, s.120 Edioton.

⁴⁸ Krş. Kuran-ı Kerim 6/76/78 krş EI² mad. İbrahim (Paret).

⁴⁹ Buradaki çeviri küçük bir değişimle beraber Bayard Dodge'yi takip etmektedir. The Fihrist of al-Nedim, Columbia University Press, New York and London 1970, c.11, ss.751-753 (Mü-tercimnin notu).

⁵⁰ Ebu Yusuf'un tarihçesini ve hayatını iyi bilmiyoruz. Kitabını da iyi bilmiyoruz. el-Keşf ala Mezahibü Harraniyyin. Guy Monnot kendi özel sayılarında buna özel yer veriyor.

⁵¹ Harran'a nispetle düzensiz olarak söylenmiştir.

⁵² Me'mun 7. Abbasi halifesidir. (170/786-218/833) 198/833 yılında tahta çıktı. Süpekülasyon ilmine olan bilgisiyile ün kazanmış, Mütezile ekolü tarafından desteklenmiştir.

⁵³ Mudar diyarı Euphrates ve Tigris arasında kalan topraklara verilen isimdir. Bunlar Euphrates, Bahih ve Habur'un aşağı ağzı tarafından sulanıyordu. Krş. EI² Mad. Mudar diyarı (M. Conard)

⁵⁴ Gaba: Çoğulu agbiya, elbise demektir.

⁵⁵ Vafra, çoğulu: Vifar, kulakların altına kadar uzanan saçlar

⁵⁶ Sinan b. Sabit b. Kurra (ö.331/943) hekimdir ve Harran'ın alimlerindendir. A'lam c.3, s.206. Krş. Zirikli. Sabit b. Kurra (ö.288/900) Harran'da hekim, filozof ve mütercimdi. Krş. Zirikli

Mecusiliği bazı zaman açıklamaya yardımcı olacak diğer ayetler şunlardır: "Hamd karanlığı ve aydınlığı tesis eden, yeri ve göğü yaratan Allah'adır.²³ Şemseddin Dimeski Nuhbetu'd-Dehr fi-Acaibi'l-Berri ve'l-Bahr²⁴ adlı çalışmasında bu ayette maniheistlere bir işaretin bulunduğunu söylemiştir. İbn-i Mevsili, İbn-i Cevziye'nin Şavaik Ale'l-Mürsele Ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla" adlı eserinin muhtasarında aynıısını göstermiştir. O dünyanın aydınlık ve karanlık olmak üzere iki ışığa sahip olduğunu iddia eden bütün mecusilerin şirk doktrinlerinin anlamsızlığını gözler önüne serdiğini söylemektedir.²⁵

Yine bazı müfessirler şu ayetlerde mecusilerin görüşlerine imâlar bulmanın mümkün olduğuna işaret etmektedirler: "Allah göklerin ve yerin nurudur."²⁶ "Onlar Allah'a cin ortaklar isnad ettiler. Halbuki onları yaratan Allah'tır. Ve yine onlar, ona oğullar ve kızlar isnad ettiler. Şeref ve şan ona aittir."²⁷ "O, onların vasfettiklerinden yücedir."²⁸ "Onlar Allah'la cinler arasında ortaklık tesis ettiler. Cinler onların Allah huzurunda hazır olacaklarını bilir."²⁹

Kabul edilmeli ki, bu ayetlerden çıkarılan sonuçlar bir dereceye kadar zorlanmıştır. Mazdeizm ve Maniheizm mecusiliğin ayrı kollarıdır. Mecusilik hakkında önemli bir dağınıklık ve düzensizlik vardır.³⁰

Yukarıda özellikle aşikar dualizmden dolayı maniheizm için müslümanlar tarafından sahih bir çürütme vardır. Maniheizm'de iki daimi prensip ihtiva ediyor. Aydınlık ve karanlık³¹ Esas Mecusilik ve Zerdüştlüğe³² gelince; ışığın daimi olduğuna inanıyor. Halbuki karanlık kaynağın ışık olması şartına bağlıdır. Esasen Zerdüşlük Tevhide meyleden bir dindir. Bu nedenle onun tarafları ehli kitapla kıyaslanarak mütalaa edilmiştir. Onlardan cizye ödemeleri de kabul edilmiştir. Çünkü onlar esas olarak Mecusilikten çıktılar. Şiddet ise diğer sapmalar için infaz edildi. Mesala Bağdadı bir gün Zerdüşler gibi bilinen mecusiler sınıfına girince, onlardan cizye ödemelerini kabul etmek caiz değildir. Çünkü onlar esas Mecusilikten çıkmışlardı. Onlar Mecusilerin bütün haramlarını

²³ Kuran-ı Kerim 6/1

²⁴ Nuhbetü'd-dehr fi Acaibi'l-Berri ve'l-Bahr ed: Leipzig, s.15

²⁵ Muhtasarı'ş-Şevaik c.203

²⁶ Kuran-ı Kerim 24/35.

²⁷ Kuran-ı Kerim 6/100.

²⁸ Kuran-ı Kerim 6/100.

²⁹ Kuran-ı Kerim 37/158.

³⁰ Örnek için bak. İbn-i Hazım: Ef-Fisal ed H.1347.1.93. ve Şehristani'nin el Milal ve Nihal'inde 2/57-74.

³¹ 14'den yukarıya bak. Krş. yine Prof. Muh. Talbi ile nouveau sur Itizal en Ifngya "Revue Tunnienna de sciencas Sociaalles'dedir. 40'dan 43'e(1975)s.s. 45-85.

³² 14'den yukarıya bak.

caiz sayarlar. Mesela mülkiyeti ve malı parçalamanın hepsini yaparlar, kadınlarla diğer zevkler vs.³³

Özellikle Mehdi'nin devri (158-775/168-7850) devri arasında ve daha kesin olarak 782 senesinde başında mühlidlere muhalefet için tam yürürlükte olan esasları da maniheistlere ve dualistlere karşı idi. Teknik isimler yazarların ekseriyesinin eserlerinde karşılaştırılırsa da onlarla ne kastedildiğini tam anlamayız, diye anlamdaş olarak kullanılır. Bu mutezililere karşı mücadelenin şartları içinde yukarıda zikrettiğimiz hadislerle ortaya çıkan durumdur. "Kaderciler bu ümmetin Mecusileridir."

SABİİLER

Sabiiiler üzerine soru kolayca görülebilir. Sabii terim olarak Kur'anda üç yerde zikredilmektedir. Tefsir arasında farklılıklar vardır.

Bu kelimenin kökleri sad ve be harfleridir. İslam'ın ilk döneminde Cahiliye devri dinini terk edenlere bu isim veriliyordu. Hz. Peygamber'in mucizeleriyle ortaya çıkmasından sonra bu kelime kullanılmıştır. Sahih-i Buhari'de "Bir bedevi kadın Hazreti Peygamberin çevresinde bulunduktan sonra, bu ifade "Sabii diye bahsedilen bir adam dedi" diye görülmektedir.³⁴

Hadis otoritelerinden el-Camidi naklediyor. Bir grup Mekke'li bir adamın etrafında toplanmıştı. Babasına bu kalabalığın nedenini sorduğunda babası "Bunlar Sabii etrafında toplanıyorlar." demişti, yaklaştık. Allah Resulü insanları inanmaya davet ediyordu.³⁵ Ömer B. Hattab Allah Resulüne Sabii demiştir. Müslüman olunca Kabe'nin duvarının kenarında olan topluluğa "O size sabii gibi geldi dediği nakledilmektedir.³⁶

Eski kullanımında sabii küçültücü manaya gelmekteydi. Sahih-Buhari'de "Onlar bize Müslüman olduk demeyi bilmiyorlardı, Sabii olduk diyorlardı." Şeklinde anlatılır.³⁷ Birisi Hz. Ömer'e "Sen bir Sabii mi oldun?" denilince "Valahi ben Müslüman oldum." demiştir.³⁸

Muhammed İzza Durura'nın görüşüne göre, Arapların İslamiyetten önce cahiliye dinini terk edip daha iyi bir din aramışlardı. Bir kısmı Yahudi, bir kısmı Hıristiyan bir kısmı da Hz. İbrahim'den kalan din üzerine Allah'a ibadet etmeye başladılar. Bence Kur'an-ı Kerim'deki sabii bu son kısmını oluşturmaktadır.

³³ Bağdadi, El-fark beyne'l Fırak ed El, Kavseris.215 (ed. Abdalhamid s. 355 ed. Badr. s.347)

³⁴ Buhari ve İbn-i Hambel'de kaydedilmiştir. Krş. Siret İbn-i Hişam c.1 s:366.

³⁵ Harit El-Bumidin'in yaydığı ifşa ettiği bir hadistir. Asad El-Gaba'da bulunmuştur. ed:Tehran A.H. 1342. Vol. 1s.321.

³⁶ Krş. Siret-i İbn-i Hişam s.371.

³⁷ Buhari ve Nesei tarafından kaydedilmiştir.

³⁸ Buhari ve Müslim tarafından kaydedilmiştir.

Onlar da "Biz Harrani'yiz" dediler. Hıristiyan mısınız diye sordu, hayır dediler. Daha sonra, Yahudi misiniz diye sorunca, yine hayır dediler. O soruşturmaya devam etti, Mecusi misiniz? Hayır diye cevap verdiler. Onlara kitabınız veya peygamberiniz var mı diye sordu bu defa cevap verirken kekeleydiler.⁵⁷ Bunun üzerine siz inançsız⁵⁸, putlara tapan Ashablarımsınız⁵⁹ ki babam Harun Reşid (70/786-193/809) zamanında yaşıyordunuz. Siz endişelisiniz, sizin tebeanızla mukavele yapmaya gerek yoktur.

Onlar biz cizye ödeyeceğiz dediler. O da cizye ancak Allah (cc)'ün, İslam'ın yolunda olmayan kimselerden kabul edilir. Kitabında bunu zikretti.

Onlara bir kitap gönderdi. Bu onların Müslümanlarla olan ilişkilerinin neticesidir. Ve onlara siz bu veya diğer gruplarla bir bağlantınız yoksa iki yoldan birini seçiniz: ya İslam dinini ya da kitaplarında Allah'ı zikreden diğer dinlerden birini kabul ediniz. Yoksa son adama kadar hepimizi öldüreceğim, size seyahatımdan dönünceye kadar mühlet veriyorum. Sonra siz İslam dinine veya kitaplarında Allah'ı zikreden diğer bir dine girmezseniz hepimizin katliamını emredeceğim."

Me'mun Bizans topraklarına doğru yola devam etti. Onlarda elbiselerinin stilini değiştirdi. Saçlarını traş etti. Kısa Gaba giymekten vazgeçtiler. Çoğu Hıristiyan olup kemer taktı.⁶⁰ Diğerleri İslam'ı kabul etti. Küçük sayıda bir grup da orijinal vaziyette kaldı. Zihinleri karışmışken onlara yalvarmayı öğrenen Harran'lı bir insan, sizi ölümden kurtaracak ve koruyacak bir insan buldum" diyene kadar onlar hilelere baş vurdular, onlar hazinelerinden büyük bir meblağ getirdiler. Bu hazineyi de Reşid'in günlerinden bu yana ortaya çıkacak fevkalade bir olaya muhafaza ediyorlardı.

O onlara "Me'mun seferinden döndükten sonra ona söyleyin: Biz sabiiyiz ki adı yüce Allah onu kur anda bir din olarak zikrediyor açıkça söyleyin bununla kurtulacaksınız" dedi.

A'lam, c.2 ss. 81-82, Sabilerle ilgili kitabın yazandır. Krş. Ignatius Yakup III. Takip ala Ta'lik meccelletül meccuatül ilmi'dedir. Damascus 43 (1968) s.472. Bir sürü kitaplar Sabiilerden orijin almaktadır. Krş. Muhammed el-Dibağın'nin teziyle. "Le livre sabeen au temps des Abbasides, avec l'edition critique du Gurar al-Balağa de Hilâl b. Muhsin Le sabeen. Paris, Sorbonne."

⁵⁷ Mırmır ettiler ve söyledikleri anlaşılmadı.

⁵⁸ Zandaka -Zanadika özellikle Abdurrahman Bedevi'ye bak. Min Tarihi'l-İlhat (bir ateizm tarihi) Beyrut 1982.

⁵⁹ 170/786-193/89 yılı arasında saltanat sürdü. Saltanatı sırasında meydana gelen olaylar hakkında özellikle bak. EI² Mad. Harun Reşid (F.Ömer)

⁶⁰ Zünnar, korunmuş insanları ayırt etmeye yarayan, bağlanan işaret.

Önceden biliniyordu ki Me'mun Badandun⁶¹ seferinde ölecekti. Bununla beraber bu zamandan sonra bu ismi benimsediler Harran'da hiçbir grup bulunmuyordu. Onun yakın civarı Sabiiler diye isimlendirildi. Onlara Me'mun'un ölüm haberi işiince içlerinde Hıristiyan olan pek çok kimse tekrar Sabiiliğe döndü. Saçlarını uzattılar hatta Me'munun gelmesinden öncekinden daha uzun bir şekilde ve Sabii diye isim aldılar. Onların kısa giyinmelerini Müslümanlar önlediler. Ama bu elbiseyi Sultanın yanında giyiyorlardı. Bundan başka onların bir kısmı ölümden korktukları için müslüman oldu. Bu maske altına girdiler.

Onlar Harrani kadınlarla evlendiler, erken çocuklarını müslüman yaptılar. Kız çocukların Harrani üyeleri olarak bıraktılar. Bu hayat tarzı Harran yakınlarında iki köy olan Tar'uz ve Salamsın⁶² insanların o zamandan 20 yıl öncesine kadar⁶³ süren yaşantısıydı. Kanun açısından Harran yargıçları arasında bilinen Ebu Zurar ve Ebu Aruba⁶⁴ insanlar arasında Harran insanlarını birleştiren ve doğruyu emredenler olarak bilinir. Diğer yargıçlar ve Harran insanları arasında bulunan jüriler Harrani kadınlarla evlenmeyi tasvip etmemişler ve bunu önlemişlerdir. Sabii kadınları kasedediyorum. Müslümanların onlarla evlenmesi haramdır. Onların kitapları yoktur.⁶⁵ Harran'da Me'mun zamanından kalan insanlar

Harranilere ait bir yerde oturmaktadırlar. Zamanımıza kadar Hıristiyan olanlar da Müslüman olanlar da vardır. İki dini benimseyen insanlardır. Beni Ablut⁶⁸ Beni Kaytaran⁶⁴ diye isimlendirilirler. Diğerleri de Harran'da çok iyi bilinirler.⁶⁵

Ben bu kaynaktan derinliğine bahsetmekteyim. Çünkü birçok yönden önemlidir. Onların hepsinin üzerinde durmayacağım. Me'mun zamanının iyi bilinmesine rağmen bu belirtilenler Sabiiler hakkında kafi gelecektir. Harran insanların kendi jürileri tarafından önerdikleri bahanelerle bu resmiyeti benimsedikleri açıktır.

⁶¹ Badandun ön bölgelerde bulunan köydür. Şimdiki Tarsus. Krş. Yakut el-Hamavi Mu'cemul Büldan.

⁶² Tar'uz Sabiiler tarafından inşa edilen bir köydür. Kendi dillerinde çiçekli kapı anlamına gelir. Salamsin Harran'dan bir miktar uzaktaki köydür. Ayın kucaklaması anlamına gelir. Krş. Büldan Yakut el-Hamavi.

⁶³ Yani A.H.357'den beri İbn-i Nedim'in Fihrist'i biliniyor. Onun en azından bir çoğu A.İI. 377 tarafından meydana getirilmiştir. Krş. Mustafa Süveymi'nin Fihrist için takdimi. Tunus, 1955, s.8.

⁶⁴ Ebu Zurare hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Ebu Aruba (0318/9397) Kehhala'ya bak. Mu'cemül-müellifin c.4.s.60.

⁶⁵ Karşılıklı evlenmeye karşı davranışlarında birbirlerinden ayrılıyorlardı. Onlar kitabî veya gayri kitabî insanlar olarak tahmin edilebilirler.

⁶⁸ Not bulunamamıştır.

⁶⁴ Not bulunamamıştır.

⁶⁵ Fihrist Ed. Leipzig, ss. 320-321 ed:İstikame cairo, ss. (459-460)

dır: "Sabiilerce hayvanların katledilmesi yemek için değildir. Mecusiler tarafından da hayvanların katli yasaklanmadı. Bu konuda av bölümünde Malik b.Enes⁷⁹ der ki: "Sabiilerin oyunu ne yemekti ne de öldürmekti. "Abdülbaki Halil⁸⁰'in eserindeki haşiyesinde Sabiilerin Hıristiyanlığı kabul edilişi Ebu İshak Tusi'ye göre olmadığını söylemektedir.⁸¹ Malikilere göre bir müslüman Sabii bir kadınla evlenemez.

Cassas⁸² Maide ve Tevbe⁸³ Surelerinin tefsirinde Ebu Hanifeden nakletmiştir.⁸⁴ "Sabiiler ehli kitaptandır"⁸⁵ Bununla beraber Ebu Yusuf⁸⁶ ve Muhammed⁸⁷ ise Harran civarındaki Sabiilerin ehli kitaptan olduğunu kabul etmez. Ebul Hasan el-Kerhi⁸⁸ ise Harran civarındaki sabiilerin arasında ehli kitabın olmadığı aşıkardır der. Yıldızlara da ibadet eden yok gibidir, nakleder. Cassas "Şu an bilinen Sabiiler arasında kimse yoktur." der. orijinal olarak onlar bir gruba aittir. Kasdım Harran muntıkası ve Kaskar⁸⁹ çöl muntıklarından ve Vasit etrafındaki ülkelerden olmalarıdır. Aralarındaki fark ise sadece Harran bölgesi ile çöl bölgesinin durumundadır. Kanuni emirler yönünden. Onlar ara-

s.96 EI (suplement) mad. Turtusi (Elevi-provençal Cemaleddin eş-Şia Ebu Bekir et-Turtusi, el-Alam, ez-Zahid et-Tair Silsice, A'lam el-Arab (74 Cairo 1968).

⁷⁹ Malik b. Enes (93/712-1179/793) Medine'nin en büyük imamı, dört mezhepten biri, EI² mad. Malik b. Enes (J. Statuckt), Kahhala M.M. c.3. 168.

⁸⁰ Abdülbaki b. Yusuf ez-Zerkani (1020-1099). Bir maliki hukukçusudur. Mısırlıdır. Halil b. İshak el-Gurdî'nin muhtasanna bir açıklama yazılmıştır. (ö.776/1374) Krş. Kahhala M.M. c.5 s.76.

⁸¹ Bu belki Ebu İshak İbrahim b. Hüseyin b. Yahya el-Muafin'dir. Şiiler hakkında fetvalarıyla tanınan Kayravan'lı bir hukukçudur. (ö.1050) Hadi Roger Idris Mad. Bak. "Undes phcises de lafut le contre le Jisme sousles Zirdes (XI eme) at-Tunusi. Jurisle. Kairoannais. At sacekberee fatwa contrls si'ts" les cahiers at tunise 4'de dir. 1956 ss. 508-517.

⁸² Cassas, muhtemelen Ebu Bekir Ahmet'tir (305-918/370-981). Hanefi fakihidir. Krş. Kahhala M.M.c. 2 ss.7-8

⁸³ Maide suresi "The Table"-Masa- Suresi olarak da isimlendirilir. Kuran-ı Kerim 5.

⁸⁴ Ebu Hanife Numan b. Sabit (80/699-150/767) dört imamdan birisidir. Krş. EI² mad.Ebu Hanife (J.Schacht) Kahhala M.M.c.13 s.104.

⁸⁵ Sabiilerin kitapları hususunda Rüşdü Ulyan'ın zikredilen makalesine bakınız. ss.71-72 (The Book of the Mandeans) introduction.

⁸⁶ Ebu Yusuf Yakup b. İbrahim, Kitabül-Harac'ın yazarı. Ebu Hanifenin büyük talebelerinden birisidir. (ö.182/798) Abbasi halifelerinden Mehdi ve Reşit zamanında kadılık yaptı. Krş. M. M. c.13 ss. 241-241.

⁸⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani (ö.189, 805). Ebu Yusuf'un, büyük talebelerinden birisidir. el-Hiyel isimli kitabından dolayı tanınmıştır. Ed: J. Schacht, Leipzig 1930. Malik'in Muvatta'sının şerhinden dolayı tanınmıştır. Ed: Lahore A. H. 1329 Krş. M.M. c.9 s. 207, EI¹, El Sabaibani (Heffering).

⁸⁸ Abu'l Hasan Ubeydullah el-Kerhi (280/871-340/952). Hanefi fakihidir. Krş. Kahhala M.M. c.6 s.329.

⁸⁹ Yakut'ta taraftarları vardır. Doğuda Kaşgar kıyısında. İki nehir tarafından sulanır. Basra istikametinde ve onun tarafında kuşatılmış bir yerdir. M. Bülden.

sında ehli kitap yoktur. Ebu Hanife'nin beyanına gelince benim için çok önemlidir. O bunlardan bir grubun yanına geliyor. Onlar da kendilerini gizleyerek Hıristiyan göstermişlerdir. Onlar Kaşgar ve çölekilerdir. Onlar yalnızca Hıristiyan diye isimlendirilirler. Yahya b. Zekeriya'nın havarileri olmak onların gayeleridir. Onlar bir kitaba sahip olduklarını ve o kitabın Allah tarafından Şit ve Yahya'a verildiğini iddia ederler. Sabiilere göre kim inanmışsa biz onları hıristiyan diye isimlendiriyoruz. Harran bölgesinde puta tapan da vardır. Onların gayesi bir peygamber havarisi olmak değildir. Aynı zamanda bir kutsal kitapları olduğu iddiasında da değillerdir. Fakihler arasında onların ehli kitap olmadığı hakkında bir ihtilaf yoktur. Onların kurban kesmeleri de yemek için değildir. Kadınları ile evlenilmez. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre Sabiiler ehli kitap değillerdir. Onlar bunu söylerken bu iki grubu ayırt etmezler. Evzai⁹⁰ ve Malik b. Enes'e göre de böyledir. Bunun kesinlik derecesi fakihlerin sabiiler konusundaki davranışlarıyla ilgilidir.⁹¹

Burada İbn-i Kesir'in kayda geçtiği şuna işaret edebiliriz. Fakih Ebu Said el-İstahri Abbasi Halifesi Kahir Billah'a Sabiilerin kafir olduğundan tebliğin lüzumu için fetva vermiştir. Bu 321/933 yılında olmuştur.⁹²

SONUÇ VE SON BİR SÖZ

Bu çalışmayı bitirirken fakihlerin, yıldızla tapanlar veya mecusiler hakkında tarih boyunca yapmış oldukları izahlar ne olursa olsun bazı azınlık gruplar İslam Dünyasının İran, Irak, Hindistan ve Pakistan gibi bazı farklı bölümlerinde var olmayı başarmışlardır⁹³.

Kur'an'da mecusi ve yıldızlara tapanlarla ne demek istenildiği muğlaktır. Önerilen birçok çözümler ve mahalli gelişmeler sadece anlaşmazlığı ve farklılığı artırdı. Bu muğlaklık farklı uçları uzlaştırmak gibidir. Birçok farklı azınlıklar onda uygun bir sığınak buldular. Kuran î terimler yardımıyla korunma aradılar. Bu şekilde İslamın tasvip etmediği gerçekleri gizlediler. Aynı zamanda İslam toplumu bu Kurani kılıfın bazı toplulukların baskıdan korunmak için kullandık-

⁹⁰ Abdurrahman el-Evzai (88, 707- 157, 774). Suriye ve Endülüs'te mezhebi yayılmıştır.

Kahhala, M.M. c.5 s.163 EF mad. El-Evzai (J. Schaect).

⁹¹ Krş. Muhammed Tahir b. Aşur, et-Tahrir ve't-Tenvir'ed: Cairo 1964 c.1 ss. 514-515.

⁹² Krş. İbn Kesir, Tefsirü'l-Kur'an, ed: Cairo, El-Halebi 1356, 1936 c.1 s. 204 Krş. Jane Dammen Mc Auliffe Exegetical identification (Bak 40'dan yukarıya).

⁹³ İslam dünyasında azınlık kalanlar için bak: EF Mad. Madjus (M. Morony). 197/ yıllarında İran'da mecusilerin sayısı 25.000 civarındaydı. Çağdaş şiiler, Tabatabai onların zerdüşlüğü içine aldığı söyler. Krş. 6. Monoot "Lecho musulman aux Ieligions d'Iran". Islamochristiana 3'de (1977) s. 96 ve Islam and religions: s. 94. Sabiiler hakkında Abdurrezzak Hüsnî'nin çalışmasına bak (65'ten yukarı).

larını bazen de gerek duymadıklarını sezdi. Belki de bu hilenin en güzel misali bu topluluklardan birinin Me'mun rejimine karşı Sabii ismini talep etmesidir. İslam ve Batı'da birçok gruba mecusilik ilgileri olmadığı halde atfedilmiştir. Onlar ne hristiyan ne de yahudiydi. Onların inançlarında ve davranışlarında ateşe karşı bir ilginin belirtisi veya fırtınaya tapma görülür. Onlara mecusi isminin atfedilmesi cizye ödemelerini kolaylaştırmak içindi.⁹⁴

Bruniss Semerkant'ta (ö.442/1050) Sabii⁹⁵ ismine adepte olmuş bir grup insan takipçisini anlatır. Sanki yarı resmi bir tanınma hakkı verilmiş olan bu gruplar bu çatı altında en uygun durumu arıyorlardı.

Bazı ifrata giden İslami mezhepler Allah'ın İranlılar içinden bir peygamber çıkaracağını ve Kuran'da bulunan Sabiiilerin de onun havarileri olacağını savundular. Bağdadi onların Yezid b. Ebu Anisa takipçileri olduğunu söyler. O, Basra'lıydı. Sonra İran şehirlerinden Gur'a gitti. Burada ibadi olan haricilerin lideri oldu. Daha sonra ümmet doktrininden ayrıldı. Allah'ın İranlılar içinden bir peygamber ve ona bir kitap göndereceğini ve onun şeriatı ile Hz. Muhammede verilen şeriatın feshedileceğini savunmaya başladı. Bu peygamberin takipçileri Kuran'da bahsedilen sabiiiler olmalarına rağmen, sabiiiler diye bahsedilen bilinen sabiiiler değildir.⁹⁶

Belki mecusilerin ve yıldızlara tapanların durumundan çıkarılacak sonuç Kuran'ın meydana getirdiği rahatça nefes alma sonucu olarak İslam toplumunun gösterdiği toleranstır. İslami miras bugün müspet hareket etmemiz için ilhamlar alabileceğimiz müspetlikler ve açık fikirliliklerle doludur. Peygamberi gerçekte biz şu ilkeyi buluruz: "İki mana ihtiva etmeyen hiç söz yok gibidir. Sözleri güzel anlamlarına göre kullanır."⁹⁷

Sınırların daraldığı, iletişimin arttığı bir dünyada başkaları hakkında iyi fikirlere sahip olmaya çok ihtiyacımız vardır. Hem devlet hem de fert olarak müslümanların inananlarla ve inanmayanlarla eşitlik ilkesinden kaynaklanan iyi ilişkiler kurmaları bir mecburiyet haline gelmiştir.⁹⁸

İnsanlar arasında umduğumuzdan daha çok ruhanilik olabilir. Özellikle bunu İslamdaki fitrat⁹⁹ kavramıyla ve bütün insanlığın kardeşliğiyle

⁹⁴ Krş. EI² mad.: Madjus (Batı-İslam dünyasına özel bir referansla . A. Helbingler).

⁹⁵ Krş. al-Atar, al-Bağiya s.203.

⁹⁶ Krş. el-Fark Beyne'l-Fırak. ed. el-Kavteri, ss. 167-168 (ed. Badr. s.264. ed: Abdul Hamid s.280) ve yine bak: el-Mihel ve Nihal. ed.: Nadir. s.73.

⁹⁷ Sahih hadis görünmeyebilir. Ama bunu destekleyen pek çok kaynak vardır.

⁹⁸ Pek çok İslam ülkesi diğer ülkelere böyle bağlanabilir. Müslümanlar herkesle anlaşabilir.

⁹⁹ Krş. Al² Mad. Fitra (D.B.M. Donald) istishab (y. cinand de Bellefords), Krş. A. Umlil el-Fitra vel-hala et-Tabiyya mabdaayni li huquqel-insan "Actes de la teroisieme rencontre Islamo-chretienne'de. Tunus 1985 ss. 205-244.

irtibatlandırarsak Kur'an-ı Kerim ve sünnet bize şu bilgiyi vermektedir. Aslında peygamberler bizim bildiğimizden çoktur. Kur'anın belirttiği gibi : "Senden önce birçok peygamberler gönderdik. Sana onların kimi anlattık. kimini anlatmadık. Hiçbir peygamber Allah'ın izni olmadan mucize getiremez. ¹⁰⁰ "Şüphesiz biz seni müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Geçmiş her ümmet için de mutlaka bir uyarıcı buluna gelmiştir. ¹⁰¹

O halde müslümanlar bu gün standardı yükseltmelidirler. Zorlama yoktur. ¹⁰² Bu diğer her standardın üstündedir. Farklı inançta olanlara senin dinin sana, benim dinim bana demelidirler. ¹⁰³ Bu bizim müslüman, mecusi, sabii mü-nasebetinden çıkaracağımız derstir. Bazı Fakihler böyle anlamıştır. Özellikle Malik Muvattas'ında bütün topluluklar Mecusilerin durumundadır, diye bahse-der.

Dinlerin tanınması durumunda cizye ödemeye istekli bütün topluluklar hakkında görüşleriniz nedir diye sorulduğunda Malik Hz. Osman'ın onlardan cizye aldığı söyledi. Mecusiler hakkında büyük otorite Abdurrahman b. Avf, Allah Resulü dedi ki: Ehli kitaba davrandığımız gibi davranın, diyerek bütün toplumlar aynı hususiyettedir, demiştir. ¹⁰⁴ Bazı bedeviler Allah Resulünün Hacer Mecusilerinden cizye kabul ettiğinde yaptığını fedakarlıktan memnun olmadılar. ¹⁰⁵

Bedeviler arasındaki ikiyüzlüler Muhammed'in bütün insanlar müslüman oluncaya kadar savaşması için gönderildiğini söylediğini ve ehli ki-taptan cizye alınmasını ve bedevi putpereslerden cizye almayı reddettiği halde Hacer putperestlerinden kabul ettiğini belirttiler. Bu sebepten "Ey insanlar siz kendinize bakın doğru yolda iseniz sapıtan size zarar vermez" ayeti indi. ¹⁰⁶

Hz. Muhammed Mekke'li müşriklere de güzel bir şekilde davranmıştı. Gidin bu gün hepiniz hürsünüz, dememiş miydi. ¹⁰⁷ Mekke'nin fethinde kim

¹⁰⁰ Kur'an-ı Kerim 40/78.

¹⁰¹ Kur'an-ı Kerim 35/24.

¹⁰² Kur'an-ı Kerim 2/256 .

¹⁰³ Kur'an-ı Kerim 109/6.

¹⁰⁴ İbn Naci, Şerhu'l-Muvatta, ed:A.H.1331, s.2/172.

¹⁰⁵ El-Ahsanın eski ismi Krş.El² madde el-Bahreyn (G.Rente ve W.E Mulligan).

¹⁰⁶ Kur'an-ı Kerim 5/105.

¹⁰⁷ Bu kelimeler Allah Rasulünün Mekke'nin fethinden sonraki hutbesinde bulunmaktadır. "Ey Kureyş topluluğu! Size davranışım hakkında ne düşünüyorsunuz? İyi şeyler ey soylu kardeş, kardeş oğlu dediler. O zaman "gidiniz hepiniz hürsünüz" demişti. Krş. I.Hişam Sire ed: M.M. Abdülhamit c.4 s.32.

Kabe'ye girse emniyettedir, kim Ebu Süfyan'ın evine girse emindir, buyur-
mamış mıydı? ¹⁰⁸

Bu nedenle bu gün peygamberin hoşgörüsünü tekrarlamak müslümanlar için bir vazifedir. Orijinal İslam Mirasında İslam ve kılıç arasında başka seçenek olmadığı baskın fikri çürütecek çok şey vardır. "Ey Muhammed sen sevdiğini doğru yola iletemezsin Allah ise iletir. Yola gelecekları daha iyi bilir." ¹⁰⁹ Kesinlikle Allah sapanları iyi bilir hidayete gelenleri de. ¹¹⁰ "Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat sizi nimetlerle sınamak istedi. Hayırlı işlere koşun, dönüşünüz Allah'adır. Ayrıldığınız şeyleri size haber verecektir." ¹¹¹

Bütün bu fikirler çerçevesinde yeni bir mürcie olmak istemiyorum. Tek maksadım asrın ruhunun gerektirdiği hoşgörüyü İslam çerçevesinde izah etmektir.

DEĞERLENDİRME

Kuran'ı Kerim de "Muhakkak Allah kıyamet günü, iman edenler, Yahūdiler, Sabiiler, Mecusiler ve putperestler arasını ayıracaktır. Muhakkak Allah her şey üzerine şahiddir." ¹ "Muhakkakki insanlardan Yahudilerin, Hıristiyanların, sabiilerin, Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır, onlar üzülmeceklerdir." ² "Doğrusu inananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlar da Allah'a ve ahiret gününe inanan, yararlı iş yapan kimselere korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir." ³ ayetleri yer almaktadır. Ayrıca iç sayfalarda zikredilen "bu ümmetin Mecusiler Allah'ın iradesini inkar eder.", "Benim ümmetimin Mecusileri kader yok diyenlerdir.", "Ehli kitaba davrandığımız şekilde Mecusilere davranın." hadisleri mevcuttur. Bu hadisler ve ayetler ışığında Mecusiler ve Sabiilerin İslam dinindeki konumu nedir?, tarihte İslam devletleri onlara karşı nasıl bir muamele göstermişlerdir?, Müslümanlarla ilişkileri nasıl olmalıdır?, kaynaklarda geçen Sabiiler, malüm Sabiiler midir?, Mandeenler gerçekten Sabii midir?, gibi bütün bu sorulara cevap bulmak lazımdır. Çeşitli ça-

¹⁰⁸ Ebu Süfyan İslam'a girdiğinde Mekke'nin fethinden sonra Abbas dedi ki: "Ben Allah Rasulü'ne dedim ki: Ebu Süfyan dünya malını sever, ona bir şeyler ver." O zaman kim Ebu Süfyan'ın evine girse hüzdür. Kim kapısını kilitlerse hüzdür. Kim Kabe'ye girse hüzdür, demişti. Krş., İ. Hişam Sire c.4 s.22.

¹⁰⁹ Kuran-ı Kerim 28/56.

¹¹⁰ Kuran-ı Kerim 16/125, 68/7.

¹¹¹ Kuran-ı Kerim 5/48.

¹ Kuran-ı Kerim 22/17

² Kuran-ı Kerim 2/62

³ Kuran-ı Kerim 5/69

lişmalar yapılmasına rağmen hala kapalı taraflar mevcuttur. Kuran'ın daha sağlam anlaşılması insanlar arasını herhalde daha da birleştirecektir.

Bu makale, bu konuları kesin bir çözümler getirmemesine rağmen, pek çok konuya da ışık tutmaktadır. İlgili çalışmalara bir basamak olması ümidini taşı-maktayım.